

روزنامه زنجان
شماره ۱۰۲
۱۳۸۵

۱۰۲

زنان کا نامبرو حافظ قرآن

(صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم)

عصر پیامبر اعظم

نعمت اللہ صباغی

۱- تاریخ قرآن زنجانی،
ترجمہ سحاب، صفحہ ۵۱.

● مقدمہ:

ہنگامی کہ خداوند پیامبر اکرم (صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم) را به نبوت برگزید و قرآن را به او وحی نمود و ایشان مأمور تبلیغ و ترویج دین و احکام شریعت در میان مردم گردید، نیاز به نوشتن و حفظ قرآن احساس شد.

رسول گرامی اسلام (صلی اللہ علیہ و آلہ) مومنان را به خواندن و نوشتن تشویق و ترغیب کرد تا علاوه بر حفظ قرآن کریم، افراد با سواد آیات را بنویسند و در ثبت و ضبط آیات دقت و مراقبت تام داشته باشند. نویسندگان و حفاظ قرآن در هر فرصت مناسب، قرآن را بر آن حضرات عرضه می کردند تا اگر اشتباهی داشت تصحیح شود. (۱) روایت شده است که پیامبر اسلام (صلی اللہ علیہ و آلہ) پنج آیه صبح و پنج آیه شب به اصحاب خود تعلیم می فرمود (۲) در این مقاله به نقش آفرینی زنان مسلمان عصر رسول اللہ (صلی اللہ علیہ و آلہ) در کتابت و حفظ قرآن کریم اشاره می کنیم و در ابتدا کاتبان وحی اعم از زن و مرد مورد بررسی قرار می دهیم و سپس به نقش زنان کاتب می پردازیم و آنگاه

۱۱۲

موضوع حافظان قرآن طرح و نقش زنان حافظ قرآن کریم را مورد بررسی
قرار می دهیم.

کاتبان وحی:

پژوهشگران مباحث «علوم قرآنی»، در تعداد «کاتبان وحی» اختلاف
نظر دارند. در بعضی کتاب ها نام عده ای از شمار کاتبان وحی آمده، که
دیگران آنان را به شمار نیاورده اند، و در برخی از کتابها نیز نام عده ای
دیگر را ذکر کرده اند که در کتاب های دسته ی اول ذکر نشده است.
گروه سومی نیز اسامی عده ای را به طور اجمال نیز بیان نموده و گفته اند:
آنان برای پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) نویسندگی می کردند بدون
اینکه یاد آور شوند که آنها کاتب وحی بوده اند یا فقط عهدنامه ها و صلح
نامه ها و یا نامه های عادی را می نوشتند و شاید همین اجمال، باعث
اختلاف در عدد آنان شده که برخی به مجرد این که در کتابی دیده اند که
عده ای برای پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) نویسندگی می کرده اند
تصور کرده اند همگی کاتبان وحی بوده اند و در مقابل بعضی دیگر
چون این موضوع برایشان «مجمل» بوده نام آنان را جزء کاتبان وحی
نیاورده اند.

البته ناگفته نماند که این ترجیح در صورتی صحیح است که، تعصب
مذهبی برخی، موجب نشده باشد که افرادی را که از کاتبان وحی برده اند
ثبت نکرده و افرادی را از زمره ی کاتبان وحی خارج و افراد دیگری را که
کاتب نبوده اند در شمار آنان آورده باشند.

منطبق مطالعات محققان اسلامی و گروهی از خاورشناسان، شمار
این نویسندگان [کاتبان وحی] به «چهل و سه» و «چهل و پنج» نفر
می رسد که در زمان پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) به کتابت وحی
اشتغال داشته اند. صاحب کتاب «تاریخ قرآن» کاتبان وحی را به دو دسته
تقسیم کرده است:

دسته ی اول: نویسندگان دوران مکه.

دسته ی دوم: نویسندگان دوران مدینه.

۲- همان منبع، صفحه ۲۶

تا ۲۸

۳- تاریخ و علوم قرآن

سید ابراهیم میر

محمدی زرنجی، صفحه ۵ تا

۲۶

نام تعدادی از این «کاتبان وحی» عبارتند از:

حضرت علی (علیه السلام)، زبیر بن عوام، طلحه بن عبیدالله، زید بن ثابت، ابوبکر، عثمان، مصعب بن عمیر، معاذ بن جبل، ابو ایوب انصاری، حنظله بن ابی عامر، عبدالله بن حجاج، فاطمه سدوسی و ... در کتاب «تاریخ قرآن» بعد از بیان اسامی ۴۵ نفر از کاتبان وحی را چنین می نویسد: «بدین ترتیب نام چهل و پنج تن از صحابه را داریم که گفته اند در کتابت وحی شرکت داشته اند اما این مطلب به بررسی بیشتر و دقیق تری نیاز دارد، زیرا از برخی از آنها هیچ مطلبی که دلالت بر کتبت بودن در دست نیست و از طرفی نام کسانی نیز وجود دارد که می دانیم نوشتن می دانستند و حتی قرائتشان به ما رسیده و یا محسوفی از آنها بازگفته اند مانند:

انس بن مالک، منذر بن عمرو، اسید بن حضیر، رافع بن مالک، ابو عبیده بن جراح، سعد بن عبید و ابوالدرداء (۶).

در کتاب «پژوهشی پیرامون آخرین کتاب الهی» آمده است: کاتبان وحی را تا چهل نفر نام برده اند که بنا بر دلایل متعدد غالب آنان از قبیل ابوسفیان و معاویه و ... در تاریخ این عنوان را به حق نگرفته اند و از طرفی گاه نویسندگان که در خدمت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) بودند را نیز «کاتب وحی» دانسته اند مثلاً ثابت بن قیس و ابی و شُر حبیل حسنه و عبدالله ارقم، که نامه ی پادشاهان را می نوشتند و علاء بن عقبه، که قبایله ها را می نوشت و زبیر و جهیم بن صلت، صدقات و زکات را می نوشت. و حذیفه که صدقات خرما را ثبت می کرد؛ در حالی که اینها همه جزء «کاتبان وحی» قلمداد شده اند.

پژوهشی و تحقیقی گنجینه

- بدین ترتیب با مطالعه ی تعدادی از کتاب های «تاریخ قرآن» که در مورد کاتبان وحی به دست آمده است می توان به این نتایج رسید:
۱. در تعداد و اسامی کاتبان وحی اختلاف است که دلایل آن ذکر شد.
 ۲. همه ی افرادی که به عنوان «کاتب وحی» از آنها نام برده شده، «کاتب

۴- پژوهشی در تاریخ قرآن.

دکتر سید محمد باقر حجتی.

صفحه ۲۰۲.

۵- تاریخ قرآن، دکتر محمود

رامیار، صفحه ۴ به بعد

۶- همان منبع، صفحه ۴ تا

۲۶۲.

وحي» نبوده‌اند، بلکه برخی از آنها نامه‌ها را می‌نوشته‌اند و بعضی امور محاسبات و صدقات را به عهده داشتند و در واقع «نویسنده» بودند نه «کاتب وحي».

۳. در برخی کتاب‌ها در میان نویسندگان و کاتبان قرآن از یک زن به عنوان فاطمه سدوسی نام برده شده است (۸).

۴. نقش آفرینی زنان عالمه‌ای همچون حضرت خدیجه، حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیهما) فضله خادمه حضرت زهرا (سلام الله علیها)، اسماء بنت عمیس، اسماء بنت یزیدبن سکن، ام ایمن، ام سلیم بنت ملحان، ام درداء، ام عطیه انصاری، خوله، تسبیبه و زینب ریبیه ی حضرت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) در کتابت وحي از قلم مورخین افتاده است. با نگاهی به سیره ی یکایک این زنان عالمه در می‌یابیم که در کتابت آیات قرآنی و احادیث صادره از رسول الله (صلی الله علیه و آله) فعالیت داشته‌اند. (۹)

ولی تمامی آنها کاتب همه ی قرآن نبوده‌اند.

ب. حافظان قرآن:

یکی از نویسندگان «علوم قرآن» چنین می‌نگارد:

«تعداد حافظان بسیار بوده است و بنابراین بررسی، لا اقل صد و چهل نفر در زمان رسول اکرم (ص) حافظ بوده‌اند؛ ولی آنانکه پیش از دینه مورد تأیید هستند عبارتند از: علی بن ابی طالب (ع)، عثمان، ابی بن کعب، ابوالدرداء، زید بن ثابت، عبدالله بن مسعود، ابومرسی اشعری (۱۰)

در اینجا نام تعدادی از حافظانی که در کتاب دایه علوم قرآن آمده است را در در قسمت می‌آوریم.

اول: حافظان از مهاجرین

- ۱. علی (علیه السلام) ۲. ابوبکر ۳. عمر ۴. عثمان ۵. طلحه ۶. سید بن عبید ۷. حذیفه بن یمان
- ۸. سالم بن معقل ۹. ابودریر ۱۰. عبدالله بن سائب (۱) عبدالله بن

۷- پژوهشی پیرامون آخرین کتاب الهی، علوم قرآن، دکتر رجبعلی مظلومی، ص ۲۰۲

۸- پژوهشی در تاریخ قرآن، دکتر سید محمد باقر حجتی، صفحه ۲۰۲.

۹- جایگاه بانوان در اسلام، الله العظمی حسین برزی دمدانی، صفحات ۱۱۰-۱۲۵

۱۰- پژوهشی پیرامون آخرین کتاب الهی، علوم قرآن، دکتر رجبعلی مظلومی (سه جلد، یک

- ۱۲. عبدالله بن عمر و بن عاص ۱۳. عبدالله بن عمر ۱۴. عبدالله بن زبیر ۱۵ عایشه
- ۱۶. حفصه ۱۷. ام سلمه ۱۸. ابو موسی اشعری ۱۹. معاویه ۲۰. تمیم بن اوس الداری
- ۲۱. عقیقه بن عامر

هجوم: حافظان از انصار

- ۱. ابی بن کعب. ۲. معاذ بن جبل ۳. عباده بن صامت ۴. مجمع بن جاریه ۵. فضالة بن عبیده
- ۶. مسلمة بن مخلد ۷. ابو حلیمه معاذ ۸. زید بن ثابت ۹. سعد بن عبیده ۱۰. انس به مالک

۱۱. ابو زید قیس بن السکن ۱۲. ابو ایوب ۱۳. ابو الدرداء (۱۲)

سیوطی تحت عنوان «الفائده»، ضمن بحث از قاریان و حافظان معاصر پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) می نویسد:

در میان زنان صحابی، به نام زنی دست یافتم که قرآن را در زمان آن حضرت حفظ کرده بود؛ در حالی که در آثار نویسندگان علوم قرآنی نام این زن دیده نمی شود. نام این زن «ام ورقه دختر عبدالله بن حارث» است. (۱۳)

علاوه بر این نام حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیها) را در شمار حافظان قرآن در مصادر اهل سنت نمی بینیم و بطور یقین حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیها) از حافظان قرآن بوده است که در منابع، مورد تأیید می باشد. (۱۴)

چنانکه گذشت نام پنج زن در این فهرستها آمده است که عبارتند از:

۱. حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیها)

۲. حفصه از همسران پیامبر

۳. عایشه از همسران پیامبر

۴. ام سلمه از همسران پیامبر

مجله، ج ۱، صفحه ۷ تا ۲۶.
۱۱- البته اسامی که در کتابها آمده از نظر تعداد و خود اسامی با هم متفاوت می باشند.

۱۲- پژوهشی در تاریخ قرآن، دکتر سید محمد باقر حجتی، صفحه ۲۳۹

۱۳- الاتقان سیوطی، تاریخ قرآن، دکتر محمود زامیار، صفحه ۲۵۵، پژوهشی در تاریخ قرآن دکتر سید محمد باقر حجتی، صفحه ۲۳۹

۱۴- پژوهشی در تاریخ قرآن، صفحه ۲۳۹

بررسی و نتیجه گیری:

با توجه به مطالب فوق در مورد حافظان قرآن کریم، می توان به این

نتایج رسید:

۱- فهرست نام های حافظان عصر آن حضرت دارای ابهام است.

الف) بین قاری قرآن و حافظ قسمتی از قرآن فرقی نهاده نشده است.

ب) بین حافظ همه ی قرآن و حامل قرآن که داننده ی تفسیر و معانی قرآن

است فرقی نهاده نشده است.

به طور مثال گاه معاویه را که پس از فتح مکه، اسلام آورد، از کاتبان

وحی می دانسته اند و در اینجا (حافظ قرآن و حامل قرآن) در مورد

معاویه؛ زیرا او بعد از فتح مکه بنا بر مصالحي کاتب دفاتر مالی بود و

ارتباطی با قرآن کریم نداشته است. و نکته ی دیگر اینکه در مدت کوتاه

بین فتح مکه تا رحلت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) چگونه حافظ

تمام قرآن و یا فراگیری معارف و تفسیر قرآن برای او ممکن شده است.

۲- اسامی زنان عالمه ای که در شأن آنها حتی آیاتی از کلام الله مجید

نازل شده و مرتبط با خانواده وحی بوده اند در این فهرست حافظان

قرآن عصر رسول الله (صلی الله علیه و آله) نمی باشد. در حالیکه بسیاری

از زنانی که نامشان در بخش کاتبان قرآن آمد حافظ قرآن نیز بوده اند.

البته در این میان سرآمد همه این زنان حضرت فاطمه زهرا (سلام الله

علیها) است که علاوه بر کتابت و حفظ قرآن، بر تمامی شأن نزول ها و

معارف و تفسیر قرآن کریم آگاهی داشته است و شاگردانی همچون

فضه ی خادمه را به عنوان حافظ کل قرآن کریم تربیت می نماید (۱۶) در

حالیکه بعضی از زنان پیامبر که در سال های هجرت بعد از ۱۲ تا ۱۵

گذشته از بعثت آن حضرت ازدواج نموده اند تنها بخشی از سوره ها یا

آیات را از حفظ بوده اند که مورخین بدون تمیز دادن و طبقه بندی

قاریان با حافظان بخش یا کل قرآن و عارفان و حاملان قرآن، آنها را به

عنوان حافظ معرفی نموده اند که صحیح نمی باشد.

والسلام.

